

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-02>
УДК 930.2(438)''15'':618

Тетяна Гошко

докторка історичних наук, професорка
Український католицький університет
Вул. Іларіона Свенціцького, 17, 79011, Львів, Україна
Email: hoshko@ucu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1791-4346>

РЕПРОДУКТИВНІ ФУНКЦІЇ ЖІНОК, ВАГІТНІСТЬ І ПОЛОГИ В ПОЛЬСЬКІЙ ПРИРОДНИЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVI СТОЛІТТЯ¹

Розквіт Гуманізму в Короні Польській припадає на середину і кінець XVI ст. Це був час культурної, релігійної і наукової революції. Нові ідеї активно проникали і в медицину. Відповідно до уявлень цього часу, хвороби підлягали лікуванню, а медицину розглядали як шлях до зцілення. Окрема увага стала присвячуватися жіночому здоров'ю. В європейських містах поряд із міськими лікарями з'являються посади міських акушерів. Серед наукової і науково-популярної літератури особливе місце стали займати різноманітні ботанічні і медичні трактати. В XVI ст. в Польщі популярними стали польськомовні травники, перші з яких мали компілятивний і перекладний

Як цитувати: Гошко Т. Репродуктивні функції жінок, вагітність і пологи в польській природничій літературі XVI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2025. Вип. 68. С. 27-48. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-02>

How to cite: Hoszko T. Reproductive Functions of Women, Pregnancy, and Childbirth in the Polish Natural History Literature of the 16th Century. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2025. No. 68. PP. 27-48. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-02> (In Ukrainian)

© Гошко Т., 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

---

¹ This article is one of the outcomes of a research project funded by a grant from the Gerda Henkel Foundation. The author gratefully acknowledges the Foundation's generous support.

характер. Першим відомим оригінальним польським травником був трактат Марціна з Ужєндова. Література такого типу була феноменом Ренесансу і найактивніше поширювалася у міщанському середовищі. Великою популярністю продовжувала користуватися гуморальна теорія, на яку спиралися практично в усіх медичних трактатах. Саме у травниках чимало уваги було приділено здоров'ю жінок. Щоправда, до жінки продовжували ставитися як до істоти меншовартісної. У ботанічній і медичній літературі питання жіночого здоров'я в основному було зведено до обговорення репродуктивних функцій жінки. Порушувалося питання проблем зі статевими органами, вдалої і невдалої вагітності, пологів, безпліддя. В останньому звичай звинувачували саме жінок. Для лікування жінок, для підвищення їхньої репродуктивності рекомендували найрізноманітніші ліки на основі трав, свічки, компреси і лікування парінням або ж термальними водами. Чимало рецептів повторюються в різних травниках. На основі наявних джерел важко з певністю сказати, наскільки ті чи ті поради, які давалися в травниках різного татунку, використовувалися на практиці, а якщо і використовувалися, то наскільки були помічними. Та незважаючи на це, література такого типу була дуже популярною серед представників різних станів, в тому числі в міщанському середовищі.

Ключові слова: **травники, медична і ботанічна література, репродуктивні функції жінок, вагітність, безпліддя, пологи, аборт, термальні води, гуморальна теорія, Ренесанс, Гуманізм, Польське Королівство.**

Середина і кінець XVI ст. — час розквіту гуманізму на польських землях, час інтенсивного розвитку науки, освіти, медицини. Як і в Європі, так і в Польській Короні, це був час «революції» культурної, релігійної, наукової (A Cambridge Companion... 2004; Nauert 1995). За образним визначенням Пауліни Свенціцької: «У своїй зрілій формулі “гуманізм” — це цілісна культурна програма, динамічна, що пронизує чи не кожен мить інтелектуального життя того часу, програма, рекомендації якої були солодкою музикою для слуху творчих особистостей» (Świąćicka 2012, 13). Ідеї Гуманізму найактивніше поширювалися саме в містах. Слушною є думка Юзефа Ростафінського, що хоч не бракувало в Польському Королівстві людей вчених, начитаних і майстерних, але все це не могло заступити міщанства, бо воно всюди давало імпульс усьому науковому рухові Відродження, воно також підпирало його масою людей, які цікавилися розширенням знань (Rostafiński 1888, 50). Щоправда, у згаданий час нові ідеї швидко поширювалися в середовищі інтелектуалів,

але значна маса населення жила в парадигмі минулих часів і вкрай повільно долучалася до нового.

Саме в добу Ренесансу і Гуманізму нові ідеї проникали не лише в культуру і право (див. Hoshko 2023a), а й у медицину². Університети готували докторів медицини від XIII ст. Потреба у кваліфікованих і дипломованих медиках зростала, вони користувалися чималою повагою в суспільстві, а в містах утверджувалася посада міського лікаря, на яку окремо запрошували відомих фахівців. До прикладу, у Торуні уряд міського лікаря з'явився в 1408 р. (Pękascka-Falkowska 2013b). У Львові 1497 р. «для громадських потреб у великий піст міським лікарем прийняли на один рік доктора Сигізмунда, і пани райці пообіцяли від себе дати йому 10 кіп грошей» (Zubryts'kyi 2002, 107). І подібних прикладів можна навести чимало. Саме тоді дипломовані лікарі стають звичними, поширюються знання про людське здоров'я і лікування.

У європейських містах у XV–XVI ст. з'являються навіть професійні акушери. Перший міський акушерський «Порядок», утверджений муніципальною владою, був виданий у 1452 р. у Ратиборі (Рацібужі), але його ширше використання можна віднести до кінця XV ст. Перші міські уряди акушерок під присягою документально фіксуються в Речі Посполитій з другої половини XVI ст., насамперед у містах Королівської Пруссії. Найшвидше міські акушерки з'явилися у Гданську (Pękascka-Falkowska 2013a, 71). Власне, тоді жіноче здоров'я і пологи перестали бути приватною справою окремих жінок.

Розвиток медицини і медичної освіти викликав потребу в спеціалізованій літературі, ба навіть у текстах, які могли бути доступними для ширшого загалу. Відтак, у Європі в XV ст. стали поширюватися різноманітні травники — своєрідний тип природничої літератури, який мав характер енциклопедії (див. Arber 1912, 10–40). Мода на таку літературу в Польщі і на руських землях Корони поширилася в XVI ст. На польські травники і гербарії (пол. zielniki,

---

² Про поширення медичної літератури на руських землях у XVII–XVIII ст. див. (Лікарські та господарчі порадики XVIII ст. 1984; Діса 2019, 74–84; Іванова 2022, 193–218).

herbarze, лат. herbaria, від herba (трава)) особливий вплив мали ідеї Ренесансу, для якого характерний був зовсім новий погляд на людину і на її здоров'я (Suchecka 2020, 200). Не дивно, що польські оригінальні травники називають феноменом Ренесансу (Suchecka 2021, 6). І якщо спершу поширювалися тексти латиномовні, які можна було придбати чи замовити з усієї Європи в місцевих купців, то буквально з початком XVI ст. виникла потреба в книжках, написаних польською мовою, що теж було в нурті ренесансних впливів. Власне, цей попит швидко помітив баварський друкар Флоріан Унґлер (пом. 1536), який уже в 1510 р. заснував у Кракові друкарню, де друкувалися книги виключно польською мовою³. Це була друга постійна друкарня в місті, після відомої друкарні Яна Галера (Hoshko 2019, 121). Серед десятків книг, які були опубліковані в згаданих друкарнях, важливе місце займали книги на природничу і медичну тематику, які є добрим джерелом нашого знання про медичні поради, в тому числі поради щодо здоров'я жінок. Вони були дуже популярними серед ширшого загалу міщан, що можна прослідкувати, аналізуючи міщанські бібліотеки XVI ст. Наприклад, у Львові наприкінці XVI — початку XVII ст. великою популярністю користувалися «Zielniki» («Травники») ряду польських авторів, серед них «Herbarz to jest zioł tutecznych opisanie etc.» Марціна Сєнніка чи «Zielnik» Шимона Сирєнського (Сирєніуша), адже останній протягом певного часу був практикуючим лікарем саме у Львові (Zemanek 2000). Серед книжкових позицій у львівських міщанських книгозбірнях XVI і початку XVII ст. були також різні анонімні «Herbaria», «Zielniki», «Hortus sanitatis»⁴ з додатками «herbarz niemiecki», «herbarz polski» і т. д. Були книги про виховання дітей, харчування, ліки, видані в Німеччині, Франції, Італії тощо. Бібліотечні інвентарі певною мірою окреслюють джерела, з яких черпала культура громадян Львова в царині ботаніки

³ Саме у друкарні Унґлера у 1534 р. був вперше опублікований трактат Стефана Фаліміжа «O ziołach y o moczy gich, o paleniu wodek z zioł, o oleykach przyzuprawianiu, o rzeczach zamorskich» (див. Kuleba 2022).

⁴ «Hortus sanitatis» або «Ortus sanitatis» — латиномовний трактат про трави, вперше надрукований у Майнці в червні 1491 р. Якубом Мейденбахом. Трактат багато ілюстрований. Став одним з двох джерел для компілятивного польськомовного трактату Стефана Фаліміжа, виданого в 1534 р. (див. Arber 1912, 25–35).

і медицини (Skoczek 1939, 65, 67). У такій популярності різноманітних травників серед різних категорій міщан не було нічого дивного, бо перші травники, які були написані польською мовою, належали перу не відомих лікарів, а інтелектуалам з міщанського середовища. До прикладу, Ієронім Спичинський був міщанином, краківським райцею, ботаніком і поетом, навчався в Краківському університеті, але так його і не закінчив. Трактат Спичинського «O ziołach tutecznych i zamorskich, u o moczy ich...» (1542) має компілятивний характер. Цікавим є факт, що Спичинський в 1536 р. виступав за впровадження польської мови в церковну службу в Кракові (Rostański 1888, 21–23). Марцін Сеннік був міщанського походження, не мав медичної чи аптекарської освіти, однак став автором одного з найвідоміших ботанічних трактатів «Herbarz, to jest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie...», виданого у Кракові в 1568 р. (Bela 2016). Марцін з Ужендова також був міщанином, щоправда, навчався в університетах Кракова і Падуї, був автором першого оригінального польського травника «Herbarz polski, to jest o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych...», опублікованого в 1595 р. в тому ж місті (Suchecka 2021). Сином міщанина з Освенціма був і відомий польський ботанік, лікар, професор Краківської Академії Шимон Сиренський (Сиреніуш), який навчався в університетах Кракова і Падуї, а в 1578–1588 рр. жив і працював у Львові. Його твір, виданий в 1613 р., в історіографії слушно вважають зразком польської літератури доби Ренесансу (Rostański 1997). Якого походження був Стефан Фаліміж, відомо мало, хіба те, що був він на службі у Яна з Генчина. На думку Юзефа Ростафінського, він був русином за походженням. У своєму творі «O ziołach u o moczy gich, o paleniu wodek z zioł, o olejkach przyprawianiu, o rzeczach zamorskich...», що побачив світ у Кракові в 1534 р., Стефан Фаліміж часто покликається на медичні практики, характерні для жителів саме руських земель (Rostański 1888, 18).

В цих природничих трактатах було чимало медичних рекомендацій, що стосувалися жінок. Значну частину порад стосовно жіночого здоров'я з польських травників XVI ст. можна віднести до однієї з груп: поради щодо збільшення або зменшення місячного циклу в жінок, поради як завагітніти, як перервати небажану вагітність, як вивести завмерлий

плід, як стимулювати пологи і зменшити болі, які їх супроводжують, як полегшити жінці післяпологовий період, як лікувати безпліддя. Отже, більшість із порад стосувалися сфери репродуктивної функції жінок.

В епоху Гуманізму найпопулярнішою в медицині була так звана гуморальна теорія, або ж теорія чотирьох рідин, яку приписують Гіпократові. Відповідно до неї, у тілі людини було чотири рідини — кров, слиз, жовта жовч та чорна жовч. Саме вони визначають природу тіла, впливають на хвороби та здоров'я. При цьому повне здоров'я можливе тільки тоді, коли ці рідини як в кількісному, так і в якісному відношенні перебувають у правильному співвідношенні між собою і змішуються найкращим чином. Відсутність балансу між рідинами в організмі людини приводить до різноманітних захворювань. Ці уявлення вплинула на розвиток усєї європейської медицини (Le Goff, Truong 2008, 107). Чи не найпопулярнішим автором для медиків ранньомодерного часу був учений-лікар давньоримського часу Клавдій Гален (129–200 рр. н. е.). Серед доповнень, які Гален зробив до ідей Гіппократа, були чотири якості смаку: солодкий, кислий/гострий, гіркий і солоний. Він пов'язав кожен із цих фундаментальних типів смаку з чотирма рідинами організму, розширив класифікацію людського тіла та його якостей за анатомією, віком, дією та захворюваннями (Vaughan 2020, 52; див. також Hoshko 2025). Все, що в XV–XVII ст. було написано про природу людини, її здоров'я чи навіть спосіб життя, так чи так мало стосунок до гуморальної теорії, яка була не просто популярною, а визначальною для науки того часу. Чимало приписів у польських травниках XVI–XVII ст. також починаються з посилання на Галена чи на Плінія Старшого.

Протягом середньовіччя тілесні виділення були символом гріховності людської природи. Жіноче тіло з цього погляду було гіршим через менструацію і пологи. Менструальна кров вказувала на жіночу неповноцінність, і багато мислителів пов'язували її та утробу, яка її виробляє, з брудом і гниттям (Alfile 2017, 392). Припинення менструації, або її «затримка», яка не була спричинена вагітністю чи менопаузою, розглядалася як серйозна небезпека для здоров'я, оскільки це означало, що шкідливі речовини, які утворилися,

не вдалося усунути. В добу Ренесансу на ці питання стали дивитися спокійніше і більше з медичної точки зору. Але оскільки репродуктивна функція жінок була чи не найважливішою для сім'ї і суспільства, то і проблеми, які так чи інакше були пов'язані з дітонародженням, часто обговорювалися в медичній літературі. Серед таких було і питання про протидію затримці менструальних виділень у жінок, що можна було регулювати за допомогою ряду лікувальних рослин. Зокрема, зварене у вині листя шавлії для посилення чи викликання місячних жінкам радив пити Сиренський⁵. Подібну дію мав і ірис далматинський (*kosaciec blady*), якщо його вживати з вином, що заспокоювало маточні болі в жінок⁶. З метою провокування чи посилення місячних автор також рекомендував використовувати білий фенхель, який можна вживати в будь-якому вигляді не лише «через уста», а й робити відвар з його кореня, садити над паром хвору жінку так, щоб пара потрапляла в лоно. Згідно з Сиренським, фенхель зварений у воді або у вині, якщо його вживати зранку і на ніч, лікує будь-які хвороби матки, які викликані її холодністю⁷. Автор явно симпатизував теорії Галена, бо це далеко не єдиний випадок у його травнику, коли рекомендації даються з урахуванням гуморальних характеристик різних органів.

Стефан Фаліміж радив використовувати відвар зілля кам'яної м'яти (*salamentum*) з вином, або суміш соку цієї рослини і вина для провокування або ж посилення «речі природньої» у жінок. Таку ж дію має, на думку автора, і сік материнки, якщо пити відвар цього зілля з вином. Посилаючись на Галена і Платона, Фаліміж рекомендував для посилення місячних використовувати відвар волошки або рум'янку (ромашки лікарської)⁸. Хвороби матки автор пропонував лікувати

⁵ Syreński Sz. Zielnik herbarzem z ięzyka łacińskiego zowią: to iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow y moc zioł wszelakich [...] polskim ięzykiem zebrane y na osmiero ksiąg rozłożony [...]. Kraków: Drukarnia Bazylego Skalskiego, 1613. S. 483.

⁶ Ibidem. S. 4.

⁷ Ibidem. S. 24.

⁸ Falimirz S. O ziołach y o moczy gich, o paleniu wodek z zioł, o oleykach przyprawianiu, o rzeczach zamorskich. Kraków: Drukarnia Floriana Unglera, 1534. S. 24.

паровими процедурами з використанням болотної м'яти і полину⁹. Відвар волошки Фаліміж дораджував також для прискорення пологів, однак не рекомендував давати його вагітним, бо цим можна спровокувати викидень¹⁰. Описуючи дію ірису далматинського, Сиреніуш також застерігав жінок, що ця рослина, вжита у будь-який спосіб, може викликати викидень¹¹. Спровокувати «річ природню» у жінок можна було також вживанням розмарину (в хлібі, різних стравах чи напоях)¹².

Проблемним був і надто рясний місячний цикл, і для багатьох жінок важливо було знати прості способи, як його регулювати. Сироп з татарського зілля Шимон Сиренський радив уживати жінкам для регулювання надто тривалих місячних¹³. Фаліміж рекомендував пити відвар коріння щавлю у вині, бо він також «зупиняє річ природню у жінок»¹⁴.

Трактати Фаліміжа, Сенніка і Сиреніуша не були оригінальними. Це були або переклади, або компіляції відомих європейських травників. Тож не дивно, що чимало описаних порад були не зовсім коректними і часто опиралися на середньовічні уявлення, а не на тогочасні наукові досягнення. До прикладу, Фаліміж радив при випадінні матки тримати в носі пряну гвоздику, і коли вона почне надмірно пахнути, матка підніметься¹⁵. Щоправда, в окремих місцях свого травника Фаліміж давав цілком прийнятні поради для лікування цієї жіночої проблеми. Описуючи лікувальні властивості галів (gallas, нарости на рослинах), він рекомендував жінкам, в яких випадає матка, сидіти у водному відварі цієї рослини. Однак, автор не зазначав, якої температури мав би бути цей відвар¹⁶.

---

⁹ Falimirz S. O ziołach y o moczy gich, o paleniu wodek z zioł, o oleykach przyprawianiu, o rzeczach zamorskich. S. 101.

¹⁰ Ibidem. S. 24 v.

¹¹ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 12.

¹² Ibidem. S. 169.

¹³ Ibidem. S. 22.

¹⁴ Falimirz S. O ziołach... S. 5 v.

¹⁵ Ibidem. S. 60 v.

¹⁶ Ibidem. S. 62.

У зв'язку з низьким рівнем особистої гігієни, частими були різноманітні інфекційні захворювання, в тому числі інфекції статевих органів. Гінекологічні проблеми інфекційного характеру Фаліміж радив лікувати, парячи статеві органи над відваром майорану¹⁷. Парою, але не звичайною, а з термальних вод Шкла, пропонував лікувати надмірні виділення в жінок і львівський доктор медицини XVI ст. Еразм Сикст, вважаючи, що «заплюгавлення» матки може бути ознакою як різноманітних хвороб, так і безпліддя в жінок¹⁸. Шимон Сиреніуш для лікування хворобливих виділень у жінок як білого кольору, так і рожевого, а також гнійних рекомендував пити відвар біловуса (рослини з родини злакових)¹⁹. Він також радив пити натще і на ніч зварене у вині коріння живокосту²⁰. Допомагав також розмарин, зварений у вині²¹. Подібних порад у польських травниках XVI–XVII ст. є чимало, що свідчило про актуальність проблеми. Часом для лікування «заплюгавленої матки» жінкам дораджували використовувати свічки. Сиреніуш рекомендував робити пучок із коріння ірису і вкладати його у запалене лоно, або ж робити з теплого коріння ірису компрес навколо лона²².

Для зняття болю в матці Фаліміж пропонував жінкам пити винний відвар пряної гвоздики²³. Сиреніуш вважав, що ірисова олія допомагає при болях і проблемах з маткою, а оскільки вона може спровокувати викидень, то ця олія може бути корисною тим жінкам, які хочуть уникнути вагітності²⁴. Окрім провокування місячного циклу, важливо було знати, як порадити в разі виникнення різноманітних проблем під час вагітності, насамперед у ситуації, коли плід завер. Зокрема

¹⁷ Falimirz S. O ziołach... S. 84.

¹⁸ Syxt E. O cieplicach we Skle ksiąg troje. Zamość: Wydawca Wolbramczyk Krzysztof, 1617. S. 188.

¹⁹ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 31.

²⁰ Ibidem. S. 157.

²¹ Ibidem. S. 168.

²² Ibidem. S. 5.

²³ Falimirz S. O ziołach... S. 60 v.

²⁴ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 12.

Фаліміж радив для випадіння завмерлого плоду використовувати свічку, зроблену з вина і кам'яної м'яти, яку треба було ввести в матку вагітної жінки²⁵. Сиреніуш рекомендував сушену шавлію вкласти в лоно жінки, щоб вона скинула мертвий плід²⁶. Неодноразово про проблему виведення завмерлого плоду згадував у своєму трактаті і Спичинський²⁷. Для пришвидшення пологів, виведення дитячого місця (*secundina*) або ж випадіння завмерлого плоду він, наприклад, рекомендував використовувати хвилівник²⁸. Фаліміж також радив варити у вині корінь хвилівника, додати до нього в рівних частинах копитняк і опіх, варити все це у вині або ж у воді, охолодити і давати пити тим жінкам, котрі хочуть викликати місячні, або ж вивести з утроби завмерлий плід, чи секундину, в якій була дитина²⁹.

Автори травників і медичних трактатів у XVI–XVII ст. давали поради про виведення не лише завмерлого плоду, а й про те, як спровокувати викидень. Іноді такі поради були не прямими, але важко було не зрозуміти, що малося на увазі. Частота рекомендацій щодо організації викидня за допомогою різних трав наводить на думку, що це була актуальна проблема для багатьох жінок (див. Hoshko 2025, 76). Це ще не розглядалося як вбивство дитини, та й довести у такому випадку факт стимуляції викидню було складно, якщо взагалі можливо.

У травниках є і поради, як зберегти вагітність. До прикладу, Сеннік радив вагітним жінкам, щоб доносити дитину до визначеного часу, вживати перетерту на порошок білу омелу в суміші з дубовою водкою³⁰, але важливо, щоб та омела була саме грушева³¹.

---

²⁵ Falimirz S. O ziołach... S. 24.

²⁶ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 483.

²⁷ Spiczynski H. O ziołach tuteicznych i zamorskich, y o mocy ich... Kraków: Wydawca Anglerowa Helena, 1542. S. 77.

²⁸ Ibidem. S. 9.

²⁹ Falimirz S. O ziołach... S. 10 v.

³⁰ Водка відрізнялася від горілки технологією виробництва і мала більший вміст спиртів. Саме водку зазвичай використовували для виготовлення ліків, компресів, натирань та різноманітних косметичних засобів (Sokyrko 2020).

³¹ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 187.

Якщо ж жінка щасливо виносила дитину, то треба було знати, як правильно народити, як зменшити біль і скоротити перейми. Для цього Фаліміж рекомендував жінкам вживати відвар рум'янку³². Сиренський також радив відвар рум'янку, але вже з полином³³. Фаліміж для легких пологів пропонував брати кокорнак і варити його з вином, влити в цей відвар три або й більше ложок олії і мастити цією сумішшю живіт породіллі, коли почнуться перейми³⁴. Олією лісового ірису рекомендували змащувати груди після пологів, щоб уникнути болю від надмірного прибування молока³⁵. Для цієї ж мети Шимон Сиреніуш радив пити сироп чи воду з вареного татарського зілля³⁶. За десять днів до евентуальних пологів, на думку Фаліміжа, вагітна жінка мала ходити до лазні, там добре митися від бруду і сидіти у ванні з теплою водою по пояс. У таку купіль треба було додавати відвари трав, що розм'якшують, як от запашного рум'янку, червоної ружі (*hibiscus*) та ін. При цьому, таку процедуру сидіння у ванні по пояс належало практикувати щодня перед сном, а після ванни варто змащуватися згаданими олійками або іншим жиром³⁷. А якщо породілля була надто молода і не могла так часто паритися у ванні, то треба було зварити зілля у воді, додати насіння льону, мочити у цьому відварі губку або хустку і щочверть години прикладати до ніг, стегон, «таємного місця», а потім висушити мокрі місця і намастити лікувальними олійками або курячим, гусячим чи качиним жиром. Коли настане час народжувати і розпочнуться перейми, жінка має інтенсивно ходити по хаті чи по сходах, а перед самими пологами сісти на спеціальний низький і з виїмкою стілець, щоб повитуха могла надати необхідну

³² Falimirz S. O ziołach... S. 26.

³³ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 18 v.

³⁴ Falimirz S. O ziołach... S. 11.

³⁵ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 14.

³⁶ Ibidem. S. 21.

³⁷ Falimirz S. O ziołach... S. 294–295. Див. також: The Trotula: Medieval Compendium of Women's Medicine / ed. and trans. M. H. Green. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002. P. 105.

допомогу при народженні дитини³⁸. У хаті, де відбуваються пологи, має бути помірна температура. Якщо на дворі надто холодно, то кімната має бути нагрітою, а якщо назовні надто спекотно, то «не зашкодить легкий вітерець». Баба-повитуха мала уважно слідкувати за процесом і за потреби використовувати мазі, які могли полегшити пологи. Для стимуляції потуг Фаліміж рекомендував викликати чхання, давши жінці до носа перець або іншу запашну рослину, потерту на порошок³⁹. Сєннік навіть посилався на досвід баб-повитух, радячи для полегшення пологів і зняття болю давати породіллям нюхати перетерту на порошок омелу⁴⁰. Цікаво, що подібні рекомендації давав і автор першого відомого акушерського трактату «Buechlein der Schwangeren Frauen» Ортольф Байєрландський, який також для полегшення пологів пропонував стимулювати у породіль чхання, використовуючи запашні рослинні порошки (див. O'Dowd 2001, 142).

Жінки потребували кваліфікованого догляду і в післяпологовий період. Щоправда, порад на цю тему в літературі було менше і не завжди вони виглядають релевантними. Наприклад, для зменшення кількості молока Спичинський радив пити щодня вино, в якому варилася суміш чорнухи і полину, і продовжувати процедуру протягом певного часу⁴¹. Виглядає, що вино розглядалося як один із універсальних додатків до різноманітних рослин, вживалося для лікування найрізноманітніших хвороб, в тому числі і жіночих. Про післяпологовий період згадував і Сирєнський, рекомендуючи, якщо у породіллі набрякли груди, розтирати їх і прикладати до них листя копитняку⁴². Якщо ж після пологів у жінки почалися болі в животі, або ж у матці, то за порадами Фаліміжа треба робити напарювання. Або ж взяти порівно квіти рум'янку і льону, загорнути їх у полотняну торбинку, зварити у воді і прикладати до місця болю⁴³.

³⁸ Falimirz S. O ziołach... S. 295-296.

³⁹ Ibidem. S. 24.

⁴⁰ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 187.

⁴¹ Spiczyński H. O ziołach... S. 58.

⁴² Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 45.

⁴³ Falimirz S. O ziołach... S. 27.

Для здоров'я жінок і нормальної репродукції важливим було і харчування. Правильна дієта (згідно з медичними теоріями того часу) могла лікувати відсутність або надто рясний менструальний цикл, зменшити кровотечу після пологів, а також допомогти у вирішенні проблеми безпліддя, зумовленого низкою причин, від ожиріння до нездорової худорби (Vaughan 2020, 213). Рекомендації щодо харчування жінок давав і Стефан Фаліміж, який підкреслював, що недостатнє харчування, голод можуть стати причиною невдалих пологів⁴⁴. Він зазначав, що коли вагітна жінка підходить до пологів, то має правильно і достатньо харчуватися, пити добре вино або мускатель, споживати цитрини й інші якісні продукти, які б не мали надміру кислоти, а мали би розм'якшувати живіт і зігрівати. Рекомендувалося споживати тлусті поливки з курчат або з молодого каплуна, з теляти. Особливо корисною вважалася поливка з волового м'яса. Всі ці продукти мали також запобігати затвердінням у жінок, яке було особливо небезпечним на останніх місяцях вагітності. При цьому регулярно пити добре вино⁴⁵.

Важливою темою для тогочасного суспільства була тема безпліддя. Нам невідомі дані, які б аналізували рівень безпліддя в міщанських родинах на руських землях. Однак загалом у Європі, за існуючою статистикою, бездітність була поширенішою в середньовіччі та в ранньомодерний час, аніж сьогодні. Тоді як нині близько 10 % усіх подружніх пар бездітні, частка таких в домодерний час була майже удвічі вищою. У Флоренції в п'ятнадцятому столітті 25 % домогосподарств залишилися без потомства, а в Базелі цей показник перевищив 40 % для певних професій, таких як шкіряники (Тоєрфер 2022, 4). Відсутність у подружніх пар дітей сприймалася негативно, адже це не відповідало біблійним приписам, і історія безпліддя сприймалася як історія Страстей⁴⁶. Зокрема, у книзі Буття зазначалося: «Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться і розмножуйтеся,

⁴⁴ Falimirz S. O ziołach... S. 18.

⁴⁵ Ibidem. S. 294.

⁴⁶ Про стигматизацію безпліддя у Середньовіччі див. (Тоєрфер 2025, 13–39).

і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі» (Бут. 1: 27–28). Таке ж ставлення залишилося і в час поширення ідей Ренесансу і Гуманізму. Німецька дослідниця Регіна Топфер зауважила: «Шлюбні трактати, весільні промови та проповіді Реформації накреслили ідеал, який ототожнює подружнє та батьківське щастя. У цих текстах п'ятнадцятого та шістнадцятого століть дітей прославляли як дар Божий, запоруку любові та полегшення всіх тягарів... Зобов'язання подружжя продовжувати рід доходило до того, що сенс життя здався залежним від наявності дітей» (Тоерфер 2022, 14).

Хоч за медичними показниками, як відомо сьогодні, безплідними могли бути, як чоловіки, так і жінки, але в XVI–XVII ст. основну провину зазвичай покладали саме на жінок. До прикладу, Еразм Гліцнер Скшетуський, автор першого польськомовного трактату про виховання дітей вважає, що Бог карає жінку неплідністю через її гріхи, і саме тому вона зневажена суспільством, бо жінка, яка не народжує дітей — ніби проклята⁴⁷. Такі уявлення часто приводили до дискримінації жінок за ознакою наявності чи відсутності дітей, а відповідно, жінки, які не могли одразу завагітніти, зазнавали тиску, що викликало стрес і психологічні проблеми, які додатково перешкоджали заплідненню. Тож не дивно, що досліджуючи питання безпліддя в середньовіччі і в ранньомодерний час, Регіна Топфер доводить, що «безпліддя — це не відхилення від природного, нормального стану, а суспільна категорія, сформована дискримінацією» (Тоерфер 2022, 9). Щонайменше такою ця категорія була в досліджуваний нею час. Не дивно, що поради, які спрямовані були на лікування безпліддя, у травниках XVI–XVII ст. стосувалися лише жінок.

Щоправда, уже наприкінці XVII ст. Якуб Гаур зауважив, що в неплідності подружжя може звинувачувати один одного, і через це часто

---

⁴⁷ Gliczner E. Książki o wychowaniu dzieci, bardzo dobre i potrzebne, z których rodzicy ku wychowaniu dzieci swych naukę dołożna wyczerpnąć mogą. Kraków: D. E. Friedlein, 1876. S. 17. Перше видання Еразма Гліцнера Скшетуського (1535–1603) вийшло у Кракові в 1558 р., однак до XIX ст. зберігся лише один екземпляр цього першого видання у колекції Закладу Оссолінських у Львові (див.: Wisłjcki 1876, III–VII; Denycz 1912, 1–100).

бувають незгоди в родинях. Він також згадує про методи, за допомогою яких можна встановити, хто саме винен у відсутності дітей в родині. До однієї із таких рекомендацій сам автор ставиться доволі скептично, зауважуючи, що це для простаків. Метод цей полягає в тому, що навесні під час посіву жінка і чоловік окремо мають взяти ячмінь і від години до години вимочувати його у своїй сечі, яка була зібрана натще, потім той ячмінь кожен має окремо посіяти на клаптику землі і чий ячмінь краще зійде травною, той у родині плідний. Однак, автор зазначає, що цей досвід марний, бо безпліддя залежить виключно від волі Бога⁴⁸.

В травниках XVI ст. ми зустрічаємо чимало рекомендацій, як за допомогою різних трав, відварів і трав'яних ванн вилікувати жіноче безпліддя. Оскільки як для університетської так і для народної медицини важливим був баланс гуморів в організмі людини, і кожна хвороба була зумовлена саме порушенням цього балансу, важливо було зрозуміти, як цей баланс відновити. Для медиків того часу жіночі статеві органи були вологими і холодними, тож не дивно, що насамперед їх варто було розігріти і осушити. Для лікування жіночого безпліддя Марцін Сєннік рекомендував використовувати золотарник (*Virga Aurea*). Він твердив, що ця рослина є теплою у другому ступені, а відтак холодну матку може запліднення справувати⁴⁹. Розігріває матку і сприяє заплідненню також горичник настурцієвий, корінь якого варто пити з вином або мазією⁵⁰. Міг допомогти також корінь рослини хрестовий корінь бенедиктинський (*Herba benedicta*), який треба було вживати з вином, або в інший спосіб (тут автор не дає точного опису, як саме)⁵¹. Сиреніуш рекомендував пити сік шавлії, яка мала властивість розігрівати і висушувати. Сік рослини треба було вживати жінкам з додаванням солі чоти-

---

⁴⁸ Haur J. K. Skład abo skarbiec znakomity sekretów oekonomiey ziemianskiey. Kraków: Drukarnia Mikołaja Alexandra Schedla, 1693. S. 200.

⁴⁹ Siennik M. Herbarz to iest ziół tutecznych postronnych y zamorskich opisanie: co za moc maią a iako ich używaćtak tu przestrzeżeniu zdrowia ludzkiego iako ku uzdrowieniu rozmaitych chorób: Teraz nowo wedle herbarzow dzisiejszego wieku innych zacnych medyków poprawiony. Kraków: Drukarnia Mirolaia Szarffenberga, 1568. S. 277.

⁵⁰ Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 117.

⁵¹ Ibidem. S. 269.

ри дні поспіль після завершення місячного циклу, а другу порцію ліків автор рекомендував пити протягом чотирьох днів перед статевим актом⁵². Як підкреслює Анна Одживольська, цю рекомендацію Сиреніуш запозичив у візантійського лікаря VI ст. Аеція Амідського (502–575) (Odrzywolska 2024, 72). Сиреніуш пропонував жінкам паритися у ванні з відваром розмарину, занурившись у неї по пояс⁵³. Плідними жінок робить також і споживання розмаринової водки⁵⁴.

Медики ранньомодерного часу часто рекомендували лікувати безпліддя за допомогою термальних вод. На це вказував і Еразм Сикст. Він детально описував, як проводити процедуру паріння, і підкреслював, що якщо під час цієї процедури буде відчутний запах сірки, то така жінка ще може народити діток⁵⁵ (Макар 2024, 11–13). Загалом, на думку французької дослідниці Софі Вассет, у ранньомодерний період мінеральні води традиційно асоціювалися з лікуванням безпліддя. Дослідниця наводить приклад королеви Англії, Шотландії та Ірландії Марії Моденської (1658–1718), яка в 1688 р. встановила хрест у термальному курорті Баті в Англії на знак подяки за своє чудотворне зцілення. Ця її віра була виявом не лише релігійної побожності, а й уявлень, які панували у світській медицині (Vasset 2017, 313).

Щоправда, були в травниках і дивні поради, які радше можна віднести до забобонів, аніж до терапевтичних порад. Серед таких можна згадати пораду Сенніка носити вуха мула з собою жінкам, які не хочуть завагітніти⁵⁶. Або ж прикладати серце зайця до грудей, якщо в породіллі надмір молока, яке стікає⁵⁷.

Як слушно зауважила Анна Одживольська, на основі наявних джерел важко з певністю сказати, наскільки ті чи ті поради, які давалися

---

⁵² Syreński Sz. Zielnik herbarzem... S. 485.

⁵³ Ibidem. S. 169.

⁵⁴ Ibidem. S. 170.

⁵⁵ Syxt E. O cieplicach we Skle... S. 189.

⁵⁶ Siennik M. Herbarz... S. 277.

⁵⁷ Ibidem. S. 286.

в травниках різного гатунку, використовувалися на практиці, а якщо і використовувалися, то наскільки були помічними (Odrzywolska 2024, 93). Але беззаперечним залишається факт, що, оскільки жінку розглядали через призму її репродуктивних функцій і можливостей, перекладаючи саме на неї провину за відсутність у родині дітей або ж за народження нездорового потомства, то жінки перебували під постійним суспільним тиском і часто ставали заручниками одержимої ідеї за будь-яку ціну стати матір'ю. Бо саме це підвищувало її соціальний статус і впливало на її позицію як у родині, так і в суспільстві⁵⁸.

Різноманітні медичні поради, які були описані в польських травниках XVI ст., часто мали відблиск середньовічних практик і були досить далекими від тогочасних досягнень медичної науки. Як слушно зауважив Юзеф Ростафінський, окремі травники були «народними книжками», бо вони однаково могли бути в колекції як шляхтича, так і кантора, мельника, шинкаря чи простого міщанина. І поява цих праць була заслугою саме міщанства (Rostański 1888, 50).

В епоху Відродження і Гуманізму відбулися важливі зрушення у сфері права, культури і науки, в тому числі медичної. Однак до жінки, в тому числі у містах, і далі ставилися як до істоти меншовартісної, як до неправильного чоловіка. Великою популярністю продовжувала користуватися гуморальна теорія, на яку спиралися практично у всіх медичних трактатах. Найважливішою функцією жінок, на думку тогочасного суспільства, була репродуктивна. Саме в цьому контексті медики і ботаніки епохи розглядали питання жіночого здоров'я. Більшість порад, які містилися в тогочасній спеціалізованій літературі стосувалися можливості жінок дати здорове потомство. Саме жінку зазвичай звинувачували в безплідності, вона зазнавала суспільного осуду, тому за всяку ціну прагнула завагітніти. Більшість порад щодо здоров'я жінок, які містяться в природничих і медичних трактатах XV–XVII ст., які були популярними в коронних містах, як і в Європі загалом, і поєднували здобутки практичної, теоретичної та народної медицини, стосувалися саме репродуктивних функцій жінок. В цих трактатах

---

⁵⁸ У міському праві XVI–XVII ст. фіксується особливе ставлення до вагітної жінки (див. Hoshko 2023b).

відбилися впливи як ідей Ренесансу, так і рудименти середньовічних уявлень.

Список літератури / References

A Cambridge Companion to Renaissance Humanism / ed. J. Kraye. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 320 p.

Alfie F. The Sonnet about Women who Marry in Old Age: Filth, Misogyny, and Depravity. *Bodily and Spiritual Hygiene in Medieval and Early Modern Literature. Explorations of Textual Presentations of Filth and Water* / ed. A. Classen. Boston: De Gruyter, 2017. P. 389–406.

Arber A. Herbs: Their Origin and Evolution. A Chapter in the History of Botany 1470–1670. Cambridge: Cambridge University Press, 1912. 253 p.

Bela Z. Przyczynek do sprawy narodowości Marcina Siennika. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 2016. T. LX. S. 143–154.

Denycz A. Erazm Glicznier jako pedagog. *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*. 1912. T. XXXVIII. S. 1–100.

Dysa K. Porady pro reproduktsiui u medychnykh tekstakh u rann'omodernij Ukraini. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky* [NaUKMA Research Papers. History]. 2019. T. 2. S. 74–84. (In Ukrainian)

Диса К. Поради про репродукцію у медичних текстах у ранньомодерній Україні. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2019. Т. 2. С. 74–84.

Hoshko T. Antropolohiia mist i mis'koho prava na rus'kykh zemliakh u XIV – pershij polovyni XVII stolittia: dys. ... doktora istorychnykh nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv, 2019. 564 s. (In Ukrainian)

Гошко Т. Антропологія міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Інститут історії України НАН України. Київ, 2019. 564 с.

Hoshko T. The Influence of Renaissance Humanism on the Legal Ideas of Townspeople in the Ruthenian Lands of Crown Poland Between the Fifteenth and the First Half of the Seventeenth Century. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 2023a. T. LXXXV. S. 7–46.

Hoshko T. The Legal Status of Pregnant Women. The Attitude Towards Women's Health and Pregnancy. Little (Big) *Women. Summer School of Historical Sources for Family Research and Gender History*. Opava, Silesian University, 2023b. PP. 65–78.

Hoshko T. Vahitnist' i zhinoche zdorov'ia v pravovij kulturi ta mentalnosti mischan na terenakh Pol's'koho Korolivstva v XVI – pershij polovyni XVII st. *Zhinky v rann'omodernomu sotsiumi na terenakh Rechi Pospolytoi* / za red. T. Hoshko, O. Malets'koi, H. Tesliuk. L'viv: Vydavnytstvo UKU, 2025. S. 47–90. (In Ukrainian)

Гошко Т. Вагітність і жіноче здоров'я в правовій культурі та ментальності міщан на теренах Польського Королівства в XVI – першій половині XVII ст. *Жінки в ранньомодерному соціумі на теренах Речі Посполитої* / за ред. Т. Гошко, О. Малецької, Г. Теслюк. Львів: Видавництво УКУ, 2025. С. 47–90.

Ivanova O. Ukrain's'kyj pereklad medychnykh zbirnykykh XVII st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsional'noi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernads'koho: istoryko-kodykologichnyj opys. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. Kyiv, 2022. Vyr. 28. S. 193–218. (In Ukrainian)

Іванова О. Український переклад медичних збірників XVII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: історико-кодикологічний опис. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2022. Вип. 28. С. 193–218.

Kuleba A. Dukh kul'turnoho Krakova: iakymy byly pershi knyhy pol's'koiu movoiu. Krakiv: website. URL: <https://ikrakow.net/uk/eternal-duh-kulturnogo-krakova-yakymy-buly-pershi-knygy-polskoju-movoyu> (data zvernennia: 07.02.2025). (In Ukrainian)

Кулеба А. Дух культурного Кракова: якими були перші книги польською мовою. Краків. Я культурний: вебсайт. 26.10.2022. URL: <https://ikrakow.net/uk/eternal-duh-kulturnogo-krakova-yakymy-buly-pershi-knygy-polskoju-movoyu> (дата звернення: 07.02.2025).

Le Goff J., Truong N. Istoriia tela v Srednie veka / per. E. Lebedeva. Moskva: Tekst, 2008. 193 p. (In Russian)

Ле Гофф Ж., Труон Н. История тела в Средние века / пер. Е. Лебедева. Москва: Текст, 2008. 193 с.

Likars'ki ta hospodarchi poradnyky XVIII st. / pidhotuvav do vydannia V. A. Peredriienko. Kyiv: Naukova dumka, 1984. 128 s. (In Ukrainian)

Лікарські та господарчі порадики XVIII ст. / підготував до видання В. А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1984. 128 с.

Makar Ya.-Yu. Bal'neolohichnyj traktat Erazma Syksta «Pro teplytsi v Shklii». *Z istorii zakhidnoukrains'kykh zemel'* / hol. red. I. Orlevych. L'viv, 2024. Vyr. 20. S. 11–13. (In Ukrainian)

Макар Я.-Ю. Бальнеологічний трактат Еразма Сикста «Про теплиці в Шклі». *З історії західноукраїнських земель* / гол. ред. І. Орлевич. Львів, 2024. Вип. 20. С. 11–13.

Nauert Ch. G. Humanism and the Culture of Renaissance Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 253 p.

O'Dowd M. J. *The History of Medications for Women: Materia Medica Woman*. London: Parthenon, 2001. 472 p.

Odrzywolska A. Niepłodność i próby jej leczenia — kwestie zdrowotne, moralne, religijne (XVI i XVII w.). *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 2024. T. LVIII. S. 61–99.

Pękacka-Falkowska K. Dyscyplinować i pomagać – toruńskie akuszerki miejskie w XVIII w. (kilka uwag na marginesie przysięg i porządków akuszerskich). *Medycyna Nowożytna*. 2013a. Vol. 19. Nr 2. S. 65–105.

Pękacka-Falkowska K. Lekarz miejski. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. 10 grudnia 2013b. URL: https://www.wilanow-palac.pl/lekarz_miejski.html (accessed: 20.04.2023).

Rostański K. Szymon Syreniusz i jego dzieło. *Wiadomości Botaniczne*. 1997. N 41 (2). S. 7–12.

Rostański J. Nasza literatura botaniczna XVI w. oraz jej autorowie lub tłumacze. Studium krytyczne. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem A. M. Kosterkiewicza, 1888. S. 152–207.

Skoczek J. *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce Renesansu*. Lwów: Drukarnia Naukowa, 1939. 485 s.

Sokyrko O. Horilka, vodka chy okovyta. *Napoi. Tekhnologii ta inovatsii*. 2020. № 2 (84). URL: <https://techdrinks.info/horilka-vodka-chy-okovyta-shcho-pytomo-ukranskoyu-nazvoyu-napoyu-ta-yaka-mizh-nummy-riznytsya> (data zvernennia: 17.12.2021). (In Ukrainian)

Сокирко О. Горілка, водка чи оковита. *Напої. Технології та інновації*. 2020. № 2 (84). URL: <https://techdrinks.info/horilka-vodka-chy-okovyta-shcho-pytomo-ukranskoyu-nazvoyu-napoyu-ta-yaka-mizh-nummy-riznytsya> (дата звернення: 17.12.2021).

Suchecka A. Badania interdyscyplinarne nad polskimi zielnikami drukowanymi. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. 2020. T. XVII. № 2. S. 199–224.

Suchecka A. Kanonik sandomierski Marcin z Urzędowa i jego Herbarz Polski w historiografii. *Studia Sandomierskie*. 2021. T. 28. S. 5–26.

Święcicka P. Prawo rzymskie w okresie Renesansu i Baroku. Humanistyczny wymiar europejskiej kultury prawnej. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2012. T. LXIV. Z. 1. S. 9–37.

Toepfer R. *Infertility in Medieval and Early Modern Europe. Premodern Views on Childlessness*. London: Palgrave Macmillan, 2022. 255 p.

Toepfer R. Negotiating Childlessness in the Middle Ages. Stories of Desired, Refused and Regretted Parenthood / trans. K. Sotejeff-Wilson. Leeds: Arc Humanities Press, 2025. 238 p.

Vasset S. Female Impotence or Obstruction of the Womb? French Doctors Picturing Female Sterility in the 1820s. *The Palgrave Handbook of Infertility in History* / eds. G. Davis, T. Loughran. London: Palgrave Macmillan, 2017. P. 311–333.

Vaughan T. A. Women, Food, and Diet in the Middle Ages. Balancing the Humours. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020. 244 p.

Wisłjcki W. [Przedmowa]. Gliczner E. Książki o wychowaniu dzieci, bardzo dobre i potrzebne, z których rodzicy ku wychowaniu dzieci swych nauk dołożna wyczerpnąć mogą. Kraków: D. E. Friedlein, 1876. S. III-VII.

Zemanek A. Szymon Syreński (Syreniusz, Syrennius) (ok. 1540–1611): przyrodnik, zielnikarz, lekarz. *Złota księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi = Liber Aureus Fakultatis Biologico-Geographicae*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000. S. 27–36.

Zubryts'kyj D. Khronika mista L'vova / per. I. Svarnyka. L'viv: Tsentr Yevropy, 2002. 602 s. (In Ukrainian)

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / пер. І. Сварника. Львів: Центр Європи, 2002. 602 с.

Tetiana Hoshko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Ukrainian Catholic University

17 Illarion Svetsitsky St., 79011, Lviv, Ukraine

Email: hoshko@ucu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1791-4346>

REPRODUCTIVE FUNCTIONS OF WOMEN, PREGNANCY, AND CHILDBIRTH IN THE POLISH NATURAL HISTORY LITERATURE OF THE 16th CENTURY

Polish Humanism flourished through most of the 16th century. That was a time of cultural, religious, and scientific revolution. New ideas spread rapidly in various fields of knowledge, including medicine. According to the beliefs of the era, diseases were treatable, and medicine was seen as a path to healing. Particular attention was now paid to women's health. European cities began to employ midwives, alongside physicians, on a permanent basis. In the gamut

of scientific and popular literature, botanical and medical treatises held a special place. In the 16th century, Polish-language herbals (initially compilations and/or translations) became popular in Poland. The first known original Polish herbal was a treatise by Marcin from Urzędów. Literature of this type was a Renaissance phenomenon, read most avidly by townsfolk. The humoral theory stayed in vogue and served as the foundation of almost every medical treatise. It was predominantly herbals that discussed women's health at length. However, women were still regarded as inferior beings. In botanical and medical literature, the subject of women's health was usually reduced to the reproductive functions. Diseases of genitals, successful pregnancies and miscarriages, childbirth, and infertility were addressed. Women were often blamed for the latter. To improve women's reproductive health were recommended both various herbal remedies and suppositories, compresses, steam baths, thermal waters. Many recipes passed from one herbal to another. The extant sources are inconclusive on two important questions: 1) how often the advice given in the herbals was put to actual use; 2) if so, how effective it was. Whatever the answers are, this type of literature enjoyed great popularity among various social groups, including burghers.

Keywords: herbals, medical and botanical literature, reproductive functions of women, pregnancy, infertility, childbirth, abortion, thermal waters, humoral theory, Renaissance, Humanism, Kingdom of Poland.

Дата першого надходження статті до видання: 10.09.2025.

Date of the article's initial submission to the Journal: 10.09.2025.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.11.2025.

Date of acceptance of the article for publication after peer review: 21.11.2025.

Дата публікації: 30.12.2025.

Date of publication: 30.12.2025.